

UOT 94(5)

AZƏRBAYCANDA XI-XII ƏSRLƏRDƏ XALQ TƏBABƏTİNİN İNKİŞAFINA DAİR

ZAHİDOVA HƏQİQƏT ƏHMƏDAĞA qızı

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, a.e.i., tar.f.d., dosent

Heqiqet_1958@mail.ru

*Şirvan ki var, hər cəhətdən ulviyyətin anasıdır,
Onun hər cür səhər yeli dərdlərimin dəvasıdır,*

Xaqani

Açar sözlər: alim, təbib, təbabət, mədrəsə, universitet

Azərbaycanın qədim mərkəzlərindən biri olan Şirvan diyarı təbii-coğrafi baxımdan son dərəcə zəngindir. Buranın təkrarsız, əsrarəngiz təbiəti min dərdin dərmanıdır. Çoxsaylı dərman bitkiləri həm təbibdi həm məlhəm. Göz oxşayan, könül xoşlayan təkrarsız gözəllikləri bir tamaşadır. Barlı baxçalı, bol nemətlidir. Şəfa bulaqları, kükürlü suları can dərmanıdır. Bu səbəbdən Şirvanın əhalisi sağlam gümrah və uzun ömürlüdür. Şirvan əhli yügsək mədəniyyət sahibi, xoşrəftar, alicənab, sadə, səmimi və vətəncanlıdır. Alimləri, ədibləri, təbibləri geniş ərazidə məşhurdur. Qədim Şirvan ərazisi bir çox elim sahələri ilə yanaşı xalq təbabətinin də yaranıb inkişaf tapdığı məkanlardan biri olmuşdur. Bu faktı təsdiq edən ən mötəbər mənbə isə əldə olunan arxeoloji materyallardır

Min illik tarixi olan Şamaxı şəhərinin qərbində, Xınıslıda Gülüstan qalasının xarabalıqlarında xalq təbabətinə dair maraqlı maddi mədəniyyət nümunələri aşkar edilmişdir. Burada dərmanın hazırlanması və saxlanması üçün nəzərdə tutulan, kolbalar, tibbə dair şüşə, saxsı və digər materiallardan hazırlanmış müxtəlif qabların tapılması, tibbi baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. [1, s.174] Mütəxəssislər bunların həm xalq təbabəti, həm də əzcaçılıq sahəsində istifadə olunduğunu bildirirlər.

Bir sıra xarici ölkələrdə nəşr edilmiş ensiklopediyalarda Şirvan xalq təbabətinin müxtəlif sahələrinə dair məlumatlara rast gəlinir. Rusiyanın Fransanın, Böyük Britaniyanın, Vatikanın və digər ölkələrin arxivində və muzeylərində saxlanan Şirvan xalq təbabətinə dair məlumatlar çox qiymətlidir. Bu baxımdan orta əsirlərdə Şirvanda yaradılmış böyük elm mərkəzi haqqında məlumatlara Rusiyanın təbabət tarixinə dair əsərlərdə, Parisdə dərc edilmiş elm tarixinə dair ensiklopediyada və digər mənbələrdə məlumat verilir. [2, s.22]

Azərbaycanda təbabətin, dərmanşünaslığın yaranıb formalaşması XI əsrin sonu XII əsrin əvvəllərində yaşamış təbib və əttar kimi məşhur olan Kafidəddin Ömər Osman oğlunun adı ilə bağlıdır. Ensiklopedik bilik sahibi, dövrünün böyük həkimi, filosofu, kimyagəri, astronomu Kafidəddin Ömər Osman oğlu Şamaxı şəhərində 1080-ci ildə anadan olmuşdur. Gələcəyin böyük təbibi dövrünün görkəmli alimlərindən, təbiblərindən, ilahiyyatçılarından, astronomlarından dərin elmi təhsil almışdır. O, xalq təbabətində işlədilən dərman bitkilərinin təsnifatını vermiş bununla da elmi dərmanşünaslığın əsasını qoymuşdur, nəzəriyyə və təcrübəni yüksək səviyyədə birləşdirməyi bacarmışdır. Görkəmli alim istedadlı həkim, cərrah olmaqla yanaşı, məharətli əcaçı idi. Xalqımızın tibb tarixində xüsusi yeri olan Şamaxının Məlhəm kəndində “Mədrəseyi Tibb” (Tibb Mədrəsəsi) təşkil etmişdir. Məlumdur ki, orta əsrlərdə Azərbaycan şəhərlərində böyük məscidlərin nəzdində mədrəsələr fəaliyyət göstərirdi. Bu mədrəsələrdə ərəb və fars dilləri, təbabət elmi, məntiq fiqh (İslam hüququ), riyaziyyat, xəttatlıq, tarix və əbədiyyat öyrədilirdi. Müasir ali məktəblərə

(universitetlərə) bənzəyən böyük mədrəsələrdə həm də yunan fəlsəfəsi, astrologiya, məntiq natiqlik elmi, həndəsə, tibb və s. fənlər tədris olunurdu.

Şamaxıda olmuş alman A. Qlearyusun səyahətnaməsinin 1727-ci il Amsterdam nəşrində oxuyuruq: “Elmləri öyrənmək üçün onların (farslar və azərbaycanlıların) kollec və akademiyləri vardır. Bunları (kollec və akademiyləri) mədrəsə adlandırırlar”. Bu sözlər tamamilə əsaslıdır. Çünki bəzi orta əsr mədrəsələrinin nəzdində, həqiqətən, rəsədxana, dar üş-şəfa və kitabxanalar təşkil edilirdi. Belə təhsil ocaqları, əslində, dövrün tanınmış alimlərinin elmi-pedaqoji fəaliyyətlərini birləşdirən mərkəzlər idi.

Şirvanın inkişaf etdiyi bir dövrdə - XI-XII əsrlərdə xalq təbabətinin inkişafına və xalq təbiblərinin yetişdirilməsinə böyük önəm verilmişdir. Şirvanşah III Mənuçöhrün (1120-1160) və onun oğlu I Axsitanın (1160-1196) bilavasitə köməyi ilə Kafiyəddin Ömər Osman ǧlu Məlhəm tibb mədrəsəsinin fəaliyyətini genişləndirmiş indiki dillə desək Şirivanda Şərqi ilk Tibb Akademiyalarından birinin əsasını qoymuşdur. Burada xalq təbabətinin və dərmanşünaslığın müxtəlif istiqamətlərdə tədrisi ilə yanaşı, həm də kimya elmlərinin, ilahiyyatın, fəlsəfənin, astronomiyanın, riyaziyyatın, astrologiyanın öyrədilməsinə də xüsusi diqqət yetirilirdi.

Qeyd edilməlidir ki, tarixşünaslıqda Kafiyəddin Ömər Osman oğlunun rəhbərliyi ilə yaradılmış Elmi Mərkəzə “Şirvan Elmlər Akademiyası”, “Şamaxı Elmlər Akademiyası”, “Məlhəm Tibb Akademiyası”, “Məlhəm Tibb Mədrəsəsi”, Azərbaycan Tibb Akademiyası, Məlhəm Akademiyası kimi adlandırılmışdır. [3, s.3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]

Xatırladaq ki, çoxsahəli və kompleks elmi araşdırmalar Mərkəzi kimi - akademiylər hələ miladdan qabaq IV əsrdə Afinada qədim yunan filosofu Platon tərəfindən yaradılmış və təşəkkül tapmışdır. Sonralar belə mərkəzlər dünyanın bir sıra ölkələrində yaradılmış və elmin ən müxtəlif sahələrinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Müasir anlamda olduğu kimi, tarixən də elm mərkəzləri vahid bir elm sahəsində deyil, müxtəlif elm sahələrində çox aspektli tədqiqatlar aparan elmi mərkəzlər hesab olunmuşdur.

Təbiətin tacı yer üzünün əsrəfi olan insan öz sağlamlığının qorunmasına və səhhətinin ahəngdar inkişafına həmişə böyük önəm vermişdir. Buna görə də təbabət tarixi haqqında tədqiqatlar aparanlar, onun tarixinin insanlıq tarixi ilə üst-üstə düşdüyünü qeyd etməkdə haqlıdirlar. Eyni zamanda xalq təbabətinin təkamül yolu sivilizasiyaların inkişafı ilə sıx bağlı olmuşdur. Buna görə də xalq təbabətinin araşdırıcıları haqlı olaraq göstərirələr ki, bu sahənin inkişafında təbiət amillərinin – torpaq, hava, su və iqlimin müstəsna rolu olmuşdur. Hökumdarlar ölkələrinin inkişafına, ərazisinin qorunmasına, əhalisinin sağlamlığına həmişə böyük diqqət yetirmiş və bu sahənin inkişafına şəxsi qayğı göstərmişlər. Tibb elminin inkişafına ölkə əhalisinin sağlamlığı üçün böyük önəm verilirdi.

Şirvanşahlar dövlətinin qüdrəti və Şirvan hökmdarlarının qayğısı nəticəsində elm, sənət, sənətkarlıq, fəlsəfə, poeziya, təbabət elmi güclü inkişaf yolu keçmişdir. Şübhəsiz, bu inkişafda yunan, ərəb mütəfəkirələrinin əsərləri və islam dininin, nəzəri təlimləri örnək olmuşdur. Azərbaycanın Ərəb Xilafətinin tərkibinə qatılması və çiçəklənən müsəlman mədəniyyətinin üstünlüklərindən yararlı bilməsi elm və mədəniyyətin, o cümlədən tibb elminin inkişafına təsir göstərmişdir. Ortaq müsəlman təbabətinin yenilikləri ilə tanış olan, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilən Azərbaycan təbiblərinin xilafətin müxtəlif şəhərlərində təhsil alması Şirvanda təbabətin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir.

İslam dininin təşəkkülündən sonra ərəb alimləri qədim yunan həkimi Hippokratın (m.ö. 460-377), qədim Roma həkiminin Qalenin (130-200), Əbu Əli İbn Sinanın elmin müxtəlif sahələrində, o cümlədən tibbə dair əsərlərini ərəb dilinə tərcümə etmiş və onun müddəalarından öz təcrübələrində istifadə etmişlər. [10, s.4] Kafiyəddin Ömər Osman oğlu böyük alimlərin əsərləri ilə yanaşı, Şirvanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən loğmanların, ara həkimlərinin və türkaçarələrin empirik təcrübələrindən geniş fəaliyyətində bəhrələnmiş, əməli işində istifadə etmişdir.

Digər ölkələr kimi Şirvanda da islam dini yayıldıqdan sonra davam edən intensiv inkişafın, tərəqqinin və yüksəlişin bariz nəticəsi kimi özünü göstərmişdir. Azərbaycanın mühüm şəhərlərinin biri olan Təbrizdə formalaşdırılmış elm və sağlamlıq mərkəzləri müvafiq olaraq Şirvanşahların böyük yaşayış məskənlərində - Dərbənddə, Şabranda, Şamaxıda yaradılan “Dar-üş-Şəfa”, “Dar-ül-adab” kimi mərkəzlər, nəticədə daha da genişlənərək böyük tibb mərkəzlərinin yaranmasına və formalaşmasına səbəb olmuşdur. Əsası hələ İbn Sinanın dövründə qoyulmuş “Dar-üş-Şəfa” - sağlamlıq evləri, “Dar-ül-adab”-mədəniyyət evləri, elmi mərkəzlər, elm bə təcübəni kliniki şəraitdə birləşdirməklə böyük uğurlar qazanmaq ənənəsi Şamaxıda yaradılan Elm Mərkəzində də davam etdirilmişdir. Kafiyəddin Ömər Osman oğlunun rəhbərliyi ilə Məlhəmdə yaradılan bu Tibb Mərkəzi ilk vaxtlar “Tibb mədrəsəsi” kimi fəaliyyətə başlasada sonralar onun fəaliyyəti, əhəmiyyəti, məzmunu daha da genişlənmiş, zəmanəsinə görə akademiya səviyyəsinə yüksəlmişdir.

Rəvayətlərə görə, burada yerli xəstələrə müalicə pulsuz aparılırdı, həkimlər və xidmətçilər xəstələrə qulluq edir, onların sağlması üçün mümkün olan bütün tədbirlər yerinə yetirirdilər. Maraqlı cəhət bir də ondan ibarətdir ki, burada bütün xərcləri Şirvanşahlar dövləti öz üzərinə götürmüşdü. Mərkəzin maliyyə vəsaitləri ilə, ərzaq və avadanlıqlarla təminat məsələləri də dövlət tərəfindən Şirvan hökmdarının göstərişləri əsasında həyata keçirilirdi. Akademiyanın böyük təcrübə sahəsi, bitki və otların yetişdirilməsi, toplanılması, tədarükü və saxlanması sahəsində zəruri olan şərait yetərincə təşkil olunurdu. Şamaxı şəhərinin mərkəzində isə xəstəxana ilə yanaşı, həm də fasiləsiz fəaliyyət göstərən əczaxana - aptek açılmışdı. Dərmanların hazırlanması, tərkibi, təsnifatı, digər zəruri olan məsələlər bu sahədə xüsusi olaraq ixtisaslaşmış mütəxəssislər tərəfindən icra olunurdu. Həm tibb mərkəzinin, həm də klinikaların və əczaxanaların fəaliyyətinə ümumi rəhbərliyi Kafiyəddin Ömər Osman oğlunun özü tərəfindən həyata keçirilirdi. [2, s.14]

Məlhəm Tibb Mərkəzində xəstələrə və həkimlərə dünyəvi elmlərdən mühazirələr oxunur, əyani keçirilən təcrübələrdə irəli sürülən nəzəri müddəalar təcrübə proseslərində yoxlanılıb araşdırılırdı. Burada insanla bağlı fəlsəfi təlimlərlə yanaşı, ilahiyyat elmləri, dərmanşünaslıq, nücum, məntiq, riyaziyyat elmləri sahəsində də mükəmməl tədris prosesi aparılırdı. Burada yerli mütəxəssislərlə yanaşı, xaricdən gələn yüksək ixtisaslı əcnəbi alimlər və təbiblər də fəaliyyət göstərmişlər. Eyni zamanda müxtəlif elm sahələri üzrə mütəxəssislər hazırlanırdı.

Burada müxtəlif ölkələrdən, Yunanıstandan, Hindistandan, Çindən, Yaxın Şərq ölkələrindən gətirilmiş ən dəyərli əlyazma nüsxələrinin və kitabların toplandığı zəngin kitabxana fəaliyyət göstərmişdir. Kitabxanada dünya alimləri ilə yanaşı, Azərbaycanın da görkəmli alimlərinin, filosoflarının, həkimlərinin, əczaçılarının əsərləri toplanılmış, tədris proseslərində və nəzəri təlimlərdə geniş istifadə edilmişdir.

Böyük təbib Şamaxı ərazisindən toplanan dərman bitkilərindən, ot və çiçəklərdən, şəfa ocaqları olan bulaqlardan, müxtəlif meyvələrdən hazırlanan məhsullardan ayrı-ayrı xəstəliklərin müalicəsində istifadə edirdi. O, müalicə əhəmiyyətli palçıq vulkanları, mineral su bulaqları ilə yel xəstəliyini, mədə-bağırsaq xəstəliklərini, iflici, nevralkiyanı, oynaq və dalaq xəstəliklərini müalicə edə bilirdi. Gülüstan qalasının yaxınlığında Məlhəm kəndində zəngin meşə massivi və kükürlü su ehtiyatı ilə bol olan təcrübə sahəsində dəri xəstəliklərinin uğurlu müalicə aparılırdı. Tibb mərkəzində kükürlü su ilə müalicə, dərman bitkilərinin və meyvələrin əhəmiyyətinin tədqiq edilməsi, əczaxana üçün otların toplanılması, qurudulması və saxlanması laboratoriyaları, təcrübə və tədris bazaları əsasən təbiətin qoynunda mərkəzləşdirilmiş şəkildə idi. Buranın xalq təbabətinə aid olan hissəsi elm və təcrübəni üzvü surətdə əlaqələndirən ciddi bir mərkəz kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Böyük dərmanşünas-alim Kafiyəddin Ömər Osman oğlu kif göbələyinin müalicə əhəmiyyətini hələ o zaman göstərmişdi. O, kif göbələyindən düzəltdiyi dərmanla irinli yaraları sağaltmışdı. [11, s.95-100; 2, s.14] Gözəl həkim, cərrah və farmakoloq olan Kafiyəddin Ömər Osman oğlu müalicə zamanı kif göbələyindən istifadə etmişdir. Mərkəzdə müxtəlif daxili və xarici xəstəliklərin müalicəsi üçün kif göbəlilərinin 17 növündən – çörək kifi, süd kifi, şirniyyat kifi, bal kifi və s. kimi növlərdən dərman hazırlanaraq istifadə edilirdi. Ürək xəstəliklərinin müalicəsi

zamanı şirin meyvələrin kifindən, dəri xəstəliklərində xəmirədən, piydən və köbək kifindən hazırlanmış məlhəmdən istifadə olunurdu. [12, s.30]

Mütəfəkkir alimin yaddaslarda qalan bir neçə reseptləri və təcrübələri öz müasirliyini hələ də itirməmişdir. Onların bir neçəsindən hazırda istifadə olunur. Böyrək xəstəlikləri balqabaq, qara turp və yerləyin balla qarışdırılmış məhlulundan, oynaq xəstəlikləri döyülmüş mal sümüyü və kərə yağından hazırlanmış məlhəmlə, ürək xəstələri bal bəhməzi, şirin şərab, qarışıq bitki şərbətlərindən, bağırsaq xəstəlikləri yumurta sarısı və heyvan beynindən hazırlanmış qarışıqdan istifadə edərək müalicə olunurdu. Kafiyəddin Ömər Osman oğlunu məşhurlaşdıran xəstələrin uzaq ölkələrdən buraya axın etməsinin səbəblərdən biridə onun əsəb xəstələrini yağış damcıları və otlarla müalicə etməsi olmuşdur. Haradan gəlməsindən asılı olmayaraq xəstə otaqdan otağa keçməklə 39 otaqda müalicə alıb şəfa tapandan sonra 40-cı otaqda namaz qılırdı, başqa sözlə, inanc gətirər, islamı qəbul edərdi.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, Xaqani Şirvaninin nəslində ənənəvi ailə peşəsi kimi formalaşan xalq təbabəti ilə məşğul olan görkəmli şəxsiyyətlər - əmisi Sadiq Vaxtəddin ibn Osman, əmisi oğlu Osman ibni Ömər Vəhidəddin və başqaları məşğul olmuş, hətta Xaqaninin özünə də bəzən həkim kimi müraciət edilmişdir.

Ə.Xaqaninin əsərlərində Kafiyəddin Ömər Osman oğlunun yetişdirməsi və davamçısı olan Osman ibni Ömər Vəhidəddinin, qardaşı Vaxtəddin ibn Osmanın adına rast gəlinir. Şair Vəhidəddini tibb, nücum, hikmət, “elmi-adab” sahibi, Şərq və Qərb alimlərinin fəlsəfi baxışlarının kamil bilicisi, tibbdə Buğrat, nücumda Büzərcümehr, hikmətdə Qusta, nəzimdə Cabir, nəsirdə Xəlil, elmdə İbni Müskevyn və ibni Sibuevyn kimi səciyyəlandırılmışdır. Şamaxıdakı həkimxanasında şəfaverən bir təbib, “zamanın loğmanı” kimi tanınmış, “bütün iqlimlərin” bilicisi hesab olunan Osman ibni Ömər Vəhidəddinin böyük şair Xaqanini müəllimi və məsləhətçisi kimi onun tərbiyəsi və təhsili ilə yaxından məşğul olmasını qeyd edir. Onun ölümündən təsirlənən şair yazır:

Aman! Getdi yer üzünün filosofu bu dünyadan,

Hikmət, mənə göylərinin sirrin açan getdi, aman.

Fələk özü üçün onu təbibliyə aparmışdır,

Sınamışdır təsirini dərmanının zaman-zaman.

Çatan kimi göy üzünə, həmin saat ulduzların,

Titrəməsi kəsilmişdir, əlac etmiş böyük loğman. [13, s.357-358]

Osman ibni Ömər Vəhidəddin filosof, ilahiyyatçı, həkim və dərmanşünas cərrah olmaqla yanaşı eyni zamanda musiqi nəzəriyyəsini kamil bilən bir musiqiçi olmuşdur. Müasir arqanın ibtidai forması sayılan ərgənin alətinin mahir ifaçısı idi. Xaqaninin əsərlərindən görünür ki, o, musiqi təhsilini əmisi oğlu Osman Ömər oğlu Vəhidəddindən almışdır. Tibb tarixində Vəhidəddinin xəstələri musiqi ilə sağaldılmasına təşəbbüs göstərən böyük tədqiqatçılardan olması qeyd olunur. [10, s.110] Deyilənlərə görə Məlhəm tibb mərkəzində xəstələrin müalicəsində ahəngdar yağış səsindən, bulaqların zümzüməli şırıltısından da belə istifadə edilmişdir. Bəllidir ki, ruhun qidası sayılan, insanlarla yanaşı bütün varlıqlara təsir edən musiqinin müalicəvi əhəmiyyəti qədim zamanlardan bəllidir. Əcdadlarımız yorğunluğu, yuxusuzluğu aradan qaldırmaq, ruh düşkünlüyü, zamanı rübab, ud, tənbur, ərgən, ney, kanun, dütar və s alətlərin müşaəti ilə ifa olunan musiqiyə qulaq asırmışlar. Cinlilərin fikrincə düzgün secilmiş musiqi ilə bütün xəstəlikləri müalicə etmək mümkündür. Qədim Misirdə və Yunanstanda həkimlərin xəstələri seslərdən istifadə edərək müalicə etdiklərində məlumdu.

Kafiyəddin Ömər Osman oğlunun qardaşı və davamçısı olan Vaxtəddin ibn Osman dövrünün tanınmış alimlərindən olmuşdur. O, Məlhəm Tibb Mərkəzində dərmanşünaslıq və müalicə işlərinə başçılıq etmişdir. [3, s.8] Tibb tarixçiləri Vaxtəddinin minerallarla müalicə sahəsində rolunu xüsusi qeyd edir. [5, s.88-89] Bundan başqa Məlhəm yaxınlığında yerləşən mağara vaxtilə özünün şəfaverici xüsusiyyətləri ilə məşhur idi. Vaxtəddinin təşəbbüsü ilə astma və digər nəfəs yolları xəstəliklərindən əziyyət çəkən adamlar bir neçə gün bu mağarada yaşayırdı və bu

üsulla müalicə olunaraq xəstəlikdən xilas olurdular. Vəxtədinin böyük alim və bir həkim kimi ömrü uzatmaq, iş qabiliyyətini, fiziki-zehni fəaliyyəti artırmaq üçün qiymətli qida məhsulu olan arı balından istifadəni tövsiyə edirdi. O, müxtəlif xəstəliklərin, xüsusilə yaraların müalicəsində arı balından və mumdan istifadə etməyin xeyrli olmasını qeyd edirdi.

Burada yaradılmış münasib şəraitdə tibb ocağında tədris və təcrübi proseslər üçün də əlverişli imkanlar yaradırdı. Bütün bunlara görə də akademiyanın heyəti və onun rəhbəri Kafiyəddin Ömər Osman oğlunun şöhrəti yaxın Şərqdə geniş yayılmış və böyük hörmət sahibi olmuşdur. Məhz onun yaratdığı Tibb Mərkəzinin fəaliyyəti nəticəsində Şirvan torpağında xalq təbabəti yüksək inkişaf mərhələsinə nail olmuş, onun yetişdirdiyi tələbələr – təbiblər, şairlər, filosoflar, astronomlar dünyanın müxtəlif yerlərində fəaliyyət göstərirdi.

Şərqi böyük şairi Xaqani Şirvaninin əsərlərində Şamaxı Tibb Mərkəzinin fəaliyyəti və orada çalışan alimlər haqqında tarixi məlumatlara rast gəlinir. Əfzələddin Xaqani öz dövrünün böyük filosofu, ilahiyyatçısı, astronomu, həkimi olan əmisi Kafiyəddin Ömər Osman oğlu haqqında yazır:

*Öz əmim Ömər in sayəsində mən,
Yetimlik divinin qaçdım əlindən.
Bil, mənim böyüyüm, yol göstərənim,
Tərbiyə verənim əmimdir mənim.
Sözləri hər zaman qətiydi onun,
Şagirdi - Ərəstu, bir də Əflatun.
Hermesə üçbucaq elmini, zaman,
Onun idrakıyla öyrətmiş, inan!*

Əmimdən almışam o şərəfi mən... [13, s.86]

Azərbaycanda təbabətin inkişafında digər ölkələrlə saxlanılan ticarət əlaqələrinin də böyük rolu olmuşdur. Tacirlər müxtəlif ölkələrdən Azərbaycana ədviyyat və digər dərman bitkilərinin gətirilməsi ilə də məşğul olmuşlar. Xaqani Şirvaninin bu xüsusda yazdığı misralardan oxuyuruq:

*Bil, Ava dağının Musası mənəm,
İndi bu aləmin İsaşı mənəm...
Qəlbim Hidistandır, İlhamım Cindir,
Nadir dərmanlar orda bəslənir... [13, s.85-86]*

Xaqani Şirvani dövrünün dünya görmüş, təbibi, bir çox elmlərdən xəbərdar olan əmisi Kafiyəddin Ömər Osman oğlunun rəhbərliyi ilə mükəmməl təhsil alaraq böyük bir elmi məktəb keçməsinə şərtlərində dönə-dönə qeyd edir. Onun əsərlərində təbiət, insan anatomiyası və fiziologiyası, habelə xəstəliyin şəfa yolları və s. barədə dərin bilgilərin mənimsənilməsində belə bir mötəbər tibb məktəbinin banisi olan əmisinin dərin təsiri hiss olunur. Şair «Tövfiqül-İraqeyn» adlı məsnəvisində əmisi haqqındakı şerində həmin fikri belə açıqlayır:

*Mən təbib əmimdən almışam ilham,
Yeddi söz mülkünün bir Boqratıyam,
Ağlım pay almışdır min bir dənizdən,
Tanışam hər otları Qaf dağında mən. [13, s.322]*

Şair tibb sahəsindəki biliyi ilə öyünür və özünü qədim dünyanın dahi həkimi, antik təbabətin banisi Hippokrata bənzədir. Xaqani yazır: “təbibə filosof olmaq vacib deyilsə də, filosofa təbib olmaq zəruridir”.

Şamaxı Elmlər Akademiyası və onun mütəfəkkir rəhbəri Kafiyəddin Ömər Osman oğlunun həyatı və fəaliyyətinin müxtəlif mənbələrdən tədqiqi sahəsində müəyyən uğurlar əldə edilsə də, bu zəngin irsin öyrənilməsi hələ ciddi araşdırmalar tələb edir

ƏDƏBİYYAT

1. Джидди Г.А. Средневековый город Шемаха IX-XVII века. Баку: Элм, 1981, 175 с.
2. Məhrəliyev E. Şirvan Elmlər Akademiyası X-XIII əsrlər. Bakı: Çəşioğlu, 2000, 72 s.
3. Babayev T. Azərbaycanca ilk tibb Akademiyası // Elm və həyat, №1-2, 2004.
4. Бородулин Ф.Р. История медицины. М.: Наука, 1961, 254 с.
5. Эфендиев И.К. История медицины в Азербайджане с древнейших времен до XIX века. Баку: Элм, 1964, 280 с.
6. Рустамов А.И. История развития фармации в Азербайджане. Баку: Азернешр, 1966, 92 с.
7. Ковалева Н.Г. Лечение растениями, М., “Наука”, 1971
8. Дамиров Д. Академии XI века. Газета «Вышка» 1982, 12 февраля.
9. Кошкин М.П. Из истории средневековой медицины. М., 1971, 217 с.
10. Qasar Çingiz. Azərbaycan qədim və orta əsrlərdə. Bakı: Yeni Poliqrafist MMC, 2012. 336 s.
11. Гаджиев И.А. Народная медицина и лечение некоторых болезней в Азербайджане (Археологические и этнографические изыскания в Азербайджане, 1975). Баку: Элм, 1978.
12. Çavadov Q.C . Xalq təbabətimiz məişətimizdə. Bakı: Azərnəşr, 1995, 84 s.
13. Хақани Şirvani. Secilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2004, 672 s.
14. Qafarkəndli Herişçi. Хақани Şirvani (həyatı, dövrü və yaradıcılığı). Bakı. 1988.

РЕЗЮМЕ

О РАЗВИТИИ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В XI-XII ВЕКАХ

Захидова Х.А.

Ключевые слова: *ученый, врач, медицина, медресе, университет*

В статье дается информация, о созданной в Азербайджане в XI-XII вв. Академия Наук Шемахи, получившей интенсивное развитие и достигшей наивысших достижений в результате распространения ислама. Несмотря на то, что действующая в указанное время Академия первоначально функционировала лишь как «Медицинский центр», после её функции были значительно расширены. Руководителем Академии наук Шемахи в XII в. являлся ученый Кафияддин Омар Осман оглы. Он обладал энциклопедическими знаниями, был выдающимся медиком, философом, химиком и астрономом. Кафияддин жил в Ширване, где получил глубокие научные знания у выдающихся ученых по естествознанию, астрономии, умело сочетал практику с опытом. Также он был выдающимся врачом, хирургом и фармацевтом.

SUMMARY

ON THE DEVELOPMENT OF FOLK MEDICINE IN AZERBAIJAN IN THE XI-XII CENTURIES

Zahidova H.A.

Keywords: *scientist, physician, medicine, madrassa, university*

The article provides information about the culture created in Azerbaijan in the XI-XII centuries. The Academy of Sciences of Shamakhi, which received intensive development and achieved the highest achievements as a result of the spread of Islam. Despite the fact that the Academy operating at the specified time initially functioned only as a "Medical Center", after its functions were significantly expanded. The head of the Academy of Sciences of Shamakhi in the XII century was the scientist Kafiyyaddin Omar Osman oglu. He had an encyclopedic knowledge, was an outstanding physician, philosopher, chemist and astronomer. Kafiyyaddin lived in Shirvan, where he received deep scientific knowledge from outstanding scientists in natural science, astronomy, and skillfully combined practice with experience. He was also an outstanding doctor, surgeon and pharmacist.

Daxilolma tarixi: İlkin variant 18.06.2021
Son variant